

SZEMLE

AURÉLIEN SAUVAGEOT: *Esquisse de la Langue Hongroise.*

Páris. Klincksieck, 1951. 337 l.

Sauvageotnak ez a munkája a magyar nyelvtudomány részéről a legnagyobb figyelemre tarthat számot. A könyv a „Les langues et leurs structures“ című sorozat III. tagjaként jelent meg. A sorozat első tagja is Sauvageot műve: *Esquisse de la langue finnoise*, 1949. (Ism. NyK. LII, 270—2).

A magyar nyelv rendszeréről szóló jelen munkája hasonló elveket és beosztást követ, mint az *Esquisse de la langue finnoise*. A könyv izgalmas, érdekes olvasmány nemcsak a külföldiek, hanem a magyarok számára is. Egy magas nyelvészeti iskolát járt francia nyelvtudós ír könyvet a magyar nyelvről. Ez magában is érdekes tény. Nagyon örvendetes azonban, hogy nem a magyar nyelvtudomány eredményeinek népszerűtlen összesítése ez a könyv, — noha a magyar nyelvtudomány eredményeinek ismeretében készült — hanem eredeti mű: egy magyarul jól tudó, a magyar nyelvet alaposan ismerő külföldi tudós friss, sok tekintetben újszemléletű fejtegetései. Frissességét, új szempontjait éppen az adja meg, hogy nem köti a magyar leíró nyelvtanok hagyománya, meglát, meghall a magyar nyelvben olyan jelenségeket, amelyeket mi éppen azért nem veszünk észre, mert bennük élünk, mert a magyar nyelv anyanyelvünk.

Hangsúlyozzuk, hogy a könyv nem nyelvtan. Ebből nem tanulhat meg senki magyarul. Nem ad paradigmákat, nyelvtani szabályokat, de nem is ez a célja, hanem bemutatni „en quoi consiste réellement un système linguistique et quel est son fonctionnement“¹ (7).

Előszavában a szerző (7—8) vázolja a módszerét, majd rövid táblázatot ad a magyar betűk hangértékéről, hogy a francia olvasó el tudja olvasni a magyar példanyagot (9—10). Ezután egészen rövid bevezetés következik (11), amelyben leírja, hogy a magyar nyelv az azt beszélők száma és az európai műveltségben játszott szerepe miatt a legfontosabb nem-indoeurópai jellegű nyelv Európában. A magyar nyelv sokban eltér rendszerében nemcsak az indoeurópai nyelvektől, hanem a finntől is. A legősbíbb elemek mellett sok átvétel és belső fejlődés teszi a magyar nyelvet érdekes, sajátos nyelvvé az európai nyelvek mozaikjában.

Az első fejezetben (les sons) ismerteti a magyar hangrendszert, a hosszúság szerepét, a hangrendet, a szókezdet és szóvégződés szabályszerűségeit, a szótagolást, a hangsúly szerepét, a mássalhangzók hasonulását, az írás és kiejtés viszonyát (13—31).

A második fejezet (les mots) a következő kérdéseket tárgyalja: szófajok, szó-tartomány, az agglutinációs jelenségek, a ragok, névszóragozás, többesszámképzés, birtokos személyragok, az „esetek“, igeragozás, igemódok, igeidők, személyragok, igenevek és a névmási rendszer (33—92).

¹ Milyen is valójában egy nyelvrendszer, és hogyan működik.

A harmadik fejezet (les groupes de mots) a szókapcsolatokkal, szintagmákkal foglalkozik: jelzők, egyéb adnominális szintagmák, predikativ szintagmák, névszói állítmányú mondat, igei-névszói állítmányú mondat, tárgy, határozók, az egyeztetés szabályai (93—155).

A negyedik fejezet tárgya a mondat (les phrases): az egyszerű mondat, összetett mondat, mellérendelés, alárendelés, a vonatkozó névmások és rámutatószók használata (157—193).

A tágabb értelemben vett jelentéstani fejezet (les expressions) a legbővebb: rokonértelmű szók, a mennyiség meghatározása, a névelők használata, a birtokosragok szerepe, a határozóragok használata, az igemódok, igeidők és az aspektusok szerepe, fokozás, kiemelés, szórend (195—298).

Rövid, de nagyon érdekes fejezet a szókincsről (le lexique) szóló is. Ebben a szavak hosszúságáról, az azonos hangzású szavakról, összetételről és képzésről, a szavak kifejező erejéről, a kifejezési lehetőségek gazdagságáról és szegénységéről valamint a tudós szókincsről, illetőleg a nyelv szóátvevő képességéről van szó (299—327).

A művet összefoglalás (image d'ensemble 329—32) és rövid könyvészet zárja le.

Egy ismertetés keretén belül nem térhetek ki minden finomságra, érdekes és értékes megfigyelésre, pedig ilyen minden fejezeten belül akad, egyik sem szokványos nyelvtani fejtegetés. Néhány kiragadott példán mutatom be, mennyire mélyre hatolt a szerző a magyar nyelv ismeretében.

Nekünk, magyaroknak alig tűnik fel, milyen nehéz egy külföldinek a szóhatár megvonása. Mi csak azt vesszük észre, mennyi gondot okoz a helyesírásban az egybeírás-különírás kérdése. Az idegennek viszont feltűnik, hogy a jelzöt és jelzett szót egy hangsúllyal ejtjük, mintha egy szó volna, tehát csak a jelző első szótagja kap hangsúlyt. A jelzöt viszont nem ragozzuk, és így valóban nyelvtanilag semmi különbség sincs pl. *a meleg idő* és *a melegítő* közt. Ragozásban és hangsúlyban egyforma a *meleg időt, melegítőt; meleg időben, melegítőben*. Az idegennek tehát a szóhatár megállapítása nem egyszerű kérdés (94).

Jó megfigyelés az is, hogy a mondat tagolásában és a mondatrészek szerepének fölismerésében milyen fontos szerepe van a hangsúlynak. Korántsem kielégítő tehát a magyar leíró nyelvtanoknak az a leegyszerűsített szabálya, hogy a szórend dönti el, vajjon jelzős vagy állítmányi szerkezettel állunk-e szemben: *a meleg víz* — *a víz meleg*. Az utóbbi mondatot pl. így is kifejezhetjük: *meleg a víz*. Vannak viszont olyan esetek is, ahol teljesen a hangsúly dönti el, milyen a szerkezet. A jelzős szerkezetet ugyanis úgy mondjuk ki, olyan hangsúllyal, mintha egy szó volna. Az alany és a névszói állítmány között viszont kis, csuklásszerű beszédszünet áll be, ami nekünk alig tűnik föl: „En outre, le groupe sujet et le groupe prédicat, car l'un et l'autre peuvent être constitués de plusieurs termes, sont séparés l'un de l'autre par une sorte de syncope ou si l'on préfère de légère arrêt dans le débit du discours.“ (108). Így tehát beszéd közben valóban csakis a hangsúly, a hanglejtés, és ez a kis szünet dönti el, hogy pl. *az esővíz* és *az eső víz* vagy *az emelőgép* és *az emelő gép* jelző és jelzett szó-e, vagy pedig alany-állítmányi viszonyban vannak-e egymással. Ez a szünet és a két külön hangsúly határozza meg a következő mondat értelmét: *Tulajdonképpen csak neveket gyűjtött, olyanformán, mint más bélyeget*. Ebben a mondatban az alany és a tárgy közt van meg az előbb említett szintaktikai értékű szünet, ami tudtára adja a hallgatónak, hogy nem jelzői szerkezetről van szó (100—1).

A szakértő külföldi érdekes megfigyelése a magyar kijelentő mondat hanglejtéséről: „La phrase affirmative n'est marquée d'aucun caractère particulier. Elle est articulée selon une modulation descendante qui se termine souvent sur

une note très basse, si basse que les dernières syllabes du dernier mot deviennent peu distinctes ou même, quand il s'agit de voix graves, se perdent dans une sorte de sonorité caverneuse"² (159).

Szemléletes, jó leírás a mondathanglejtés tárgyalásában pl. a „*Kinek fáj az, itt vagyok, vagy másutt vagyok*“ mondat elemzése: „La première proposition, une interrogative dans laquelle la modulation interrogative culmine sur la 1re syllabe de l'interrogatif *kinek* „à qui?“ est terminée par *az* „cela“, mot sur lequel la voix ne descend pas tout à fait. Une pause intervient et le débit reprend, le mot *itt* portant l'accent principal de phrase. Cette coupure suivie d'une remontée de la voix coïncidant avec l'attaque de l'accent constitue en réalité une ligature entre les deux propositions. Nous sommes en présence d'un assemblage qui n'est ni moins clair ni moins efficace dans son genre que le procédé par coordination ou par subordination“³ (176).

A hangsúly és hanglejtés szerepe nagyon kidomborodik az egész könyv folyamán, pl. a hangsúlyos *hoggy* 'hogyan' (181) és a mondat jelentésárnyalatának tárgyalásában (168–9).

Nagyon jó és finom megfigyelései vannak a szerzőnek a névelők használatának megvilágítására is (218–9).

Érdekes határeseteket tárgyal a közönséges birtokosjelző esetében, ahol ez valóban felfogható dativusnak is, mint a következő mondatokban: . . . *nem választott Júliának leveleire* vagy *A fiatal embernek vér tolt az agyába* (228–9).

Jó az összefoglalás a birtokos személyragok használatáról, mert nemcsak a közismert eseteket sorolja fel, mint a birtokosjelző, valamint az „avoir“ kifejezésében (amikor nem lehet nominális mondat: *Van pénzem*), azután a „dépendance personnelle“ esetében: *nem történik semmi bajod*, vagy a főnévi igenév birtokos ragozása: *nem sikerült megtudnom*, időhatározó: *egy éve, két hónapja*. Felhívja a figyelmet olyan esetekre is, amelyeket leíró nyelvtanaink nem igen szoktak tárgyalni, mint pl. ha a számnév alanyi, tárgyi vagy határozói szerepben van: *mindkettejüket, hármunknak* stb., vagy a megkövült formákban, mint: *vége, utoljára, sokáig, folytán* (224–36). Az utóbbi ugyan már nyelvtörténeti tény, mert a mai ember aligha érzi, hogy ezek birtokos alakok.

Helyes megfigyelései vannak a külső és belső helyhatározóragok használatában is, hogy pl. mikor mondjuk azt, hogy *udvaron*, mikor *udvarban*, mikor *udvarról* és mikor *udvarból* (236–7).

Igaza van abban is, hogy a névutók száma nehezen határozható meg, hiszen nap-nap után keletkeznek újabbak: *sámára, fejében, képest* stb. (247).

Érdekes fejezet a „surdétermination“, a kiemelés kérdése, vagyis ainnak a jelentésárnyalati vonatkozásai, hogy a határozórag mellett még igeikötővel s kifejezzük az irányt: *ránézett a képre, hozzáfog a munkához, nekilát a munkának, bemegy a házba*. Nem mindegy, hogy melyiket mondjuk például a következő három változat közül: *a kocsiba ült, beült a kocsiba, beleült a kocsiba*.

² A kijelentő mondatnak nincs sajátos jellege. Lejtő hangsúlya van, mely sokszor igen mély hangon végződik, olyan mélyen, hogy az utolsó szó végső szótagjai alig különböztethetők meg, vagy ha mély hangokról van szó, üreges zörejből vesznek el.

³ Az első kérdőmondat, amelybe a kérdőhangsúly a kérdőszó első szótagján kulminál: „*kinek*“, és „*az*“–nál fejeződik be, anélkül, hogy a hang teljesen leereszkednék. Kis szünet következik, és új mondat kezdődik, amelynek főhangsúlyát az „*itt*“ szó hordozza. Ez a kis szünet, melyet a hanglejtés felemelkedése és hangnyomaték követ, a két mondat szorosabbra fűzésére szolgál. Az összekapcsolásnak olyan alakját találjuk itt, amely a maga módján sem nem kevésbé világos, sem nem kevésbé hatásos, mint az alá- vagy mellérendelés.

Tudtuk eddig is, hogy a magyar nyelv rendszerénél fogva tömörebb, vagyis kevesebb szóval fejezi ki a gondolatot, mint pl. a deklinációt nem használó francia nyelv, mégsem érdektelen Sauvageot erre vonatkozó statisztikája. Így megtudjuk, hogy egy lap magyar regényrészlet (a magyar szöveg 222 szó) francia fordítása 327 szóból áll, pedig a szerző a magyar összetett szavakat külön számolta, és a francia szövegben nem vette külön szónak a *l', n', qu'* elemeket. Arra a tényre, hogy a francia jóval több szóval fejezi ki a magyar szöveget, több érdekes példát idézhetünk ebből a könyvből is: *nem élvezem* 'je n'y ai pas de plaisir' (121), *fejberúgta* 'elle lança un coup de pied à la tête . . . (138), *rettentőeket nevettek* 'ils firent de terribles éclats de rire' (205) *aggódol* 'tu as de l'appréhension' (71) stb. Ugyanakkor viszont megállapítható, hogy a francia szavak rövidebbek, mint a magyarok, mert ugyanebben a szövegben a magyar szavak egyharmada, a franciában pedig a fele egyszótagú. Saját magyar-francia szótárának alapján is végzett *Sauvageot* számításokat, és arra az eredményre jutott, hogy az egész magyar szókincsben kb. 1100 egyszótagos szó van, viszont a finnben csak 80! (299–301).

Folytathatnám a finom és helyes megfigyelések sorozatát, a jó csoportosításokat, statisztikai fejtegetéseket, de úgy hiszem, az eddigiek is adtak belőlük izeltőt, megmutatták a tudós hozzáértést, a magyar nyelv legmélyebb rejtekeibe való behatolást.

Az alábbiakban néhány kisebb félreértést, vagy legalábbis vitatható részletet foglalok össze. A *mëggy* szó jelentésmegadása nem egészen pontos: a *merise* ugyanis madárcseresznyét jelent (17) a *mëggyet* a 'griotte' szóval kellene fordítani. A *hoz*, *hozz* 'il tire' ill. 'tire' szóval van fordítva (18). Itt nyilván a *húz*, *húzz* magyar szavakat akarta a szerző idézni. Túlzás, hogy: „dès que l'on a affaire à un forme de plus d'une syllabe, c'est que l'on se trouve en présence d'un mot décliné, conjugué, composé ou tout au moins d'un mot dérivé d'un thème primaire“ (33). Hiszen a magyar nyelvben a tőszavak igen jelentékeny része két, sőt többtagú, és ilyen volt az egész magyar nyelvtörténet folyamán: *gazdag*, *kefe*, *tehén* stb. Azt meg csak a nyelvészek tudják és érzik, hogy a *lélek*, *torok*, *ének* szavak képzettek, és így semmiképpen sem fogadható el az a megállapítás, hogy „la langue ne connaît pas de racine *én-* ou *tor-* ou *lél-* et cependant le sujet parlant a le sentiment qu'il a affaire à des mots dérivés, tellement est ancrée dans la conscience linguistique la notion que la racine d'un mot doit être constituée par un monosyllabe“ (36). Az is túlzó állítás, hogy a ragnak képzőnek nincs vokalizmusa (37), mert az az alapszótól függ. Kétségtelen, hogy a *-kor* rag kivételével a magánhangzóilleszkedés két- vagy háromalakú ragot eredményez, de ezeket nyelvtan szerint három csoportba lehet osztani: pl. alsó nyelvtanlású: *-nak*, *-nek*, középső nyelvtanlású: *-szor*, *-szér*, *-ször*, *-ból*, *-ből* és felső nyelvtanlású: *-ul*, *-ül*. Ez a három csoport egymással nem keveredhetik. Ezenkívül vannak semleges magánhangzójú ragok és képzők, amelyek változatlanok, mint a *-ni*, *-ként* stb.

Az *izgatottak* csak annyit jelenthet, hogy 'ils sont excités, elles sont excitées', de azt nem, hogy 'ils, elles ont excité', mert ennek magyar megfelelője *izgattak* (106). A *beszökik* ige csak ikesen használható, a *beszök* alak nem köznyelvi (143).

A kérdő hanglejtés tárgyalása helytelen forrásokon vagy megfigyelésen alapul, mert nem a kérdéselt szó első szótagja éri el a legnagyobb hangmagasságot, hanem az utolsó előtti szótag, tekintet nélkül arra, hogy egy szó első szótagja-e vagy sem (165).

Az *ë* fonémjellegére sok jó példa volna. A *mënték* ~ *mëntek* jó, idekapcsolhatta volna még a *menték* 'je sauve' alakot is. Helytelen viszont a *hëgy* 'pointe' ~ *hegy* 'montagne' szembeállítás (199), mert a 'montagne' jelentésű szó is *hëgy*-nek hangzik

é-ző ember nyelvében. Ehelyett a következő párokat hozhatta volna: *mēnetel* 'marcher au pas' ~ *mēnetel* 'menés' *tēttēk* 'des faits' ~ *tēttēk* 'ils ont fait', *nē vesd mēg!* 'ne le méprise pas!' ~ *nevesd mēg!* 'ris de lui!' *lēpēk* 'je fais un pas', ~ *lēpek* 'des rates, des gaufres' *ēlég* 'assez' ~ *ēlég* 'il brûle complètement' stb.

A 229. és 230. lapon közölt példamondatok a könyvben szereplő szórenddel is érthetők, de csak beszédbe ágyazva vagy különleges helyzetben fordulnak így elő. A szokásosabb szórend: *Van pénzem, nem lesz pénzem* stb.

Kitakarod igealak nem használatos, hanem csak *kitakarodik* (295). A *hírheszt* szó nem tartozik a mai szókincsbe (305). Az „exemplaire spécimen” magyarul nem *mutató példány*, hanem *mutatványpéldány* (320).

A szerző magyar példaanyagon, mondatokon, szövegrészekben mutatja be a magyar nyelv rendszeréről, gondolat kifejező eszközeiről szóló mondanivalóját. Példáit nagyrészt a XX. század nagy íróinak műveiből veszi. Az idézett szerzők között első helyen áll Móricz Zsigmond és Illyés Gyula. Kisebb számban szerepel azután Ady, Babits, Déry Tibor, Kosztolányi, Nagy Lajos, Sásdi Sándor, Szabó Dezső, Szabó Pál, Zilahy Lajos. Amint látjuk, a haladó szellemű írók szerepelnek nagyobb számban, noha a polgári irodalom képviselőit is megtalálhatjuk. Idéz ezenkívül a felszabadulás utáni irodalmi folyóiratokból, elsősorban a Csillagból. Egykét idézetet találunk Petőfitől is. A szerző azonban hangsúlyozza, hogy a *mai* magyar irodalmi nyelvhasználatot veszi alapul, és nem akarja történeti szempontokkal keverni leíró tárgyú könyvét: „Nous sommes néanmoins restés fidèles à la méthode exclusivement synchronique, la seule qui permette d'analyser les faits de langage tels qu'ils se présentent à nous dans l'usage vivante” (7). Sauvageot azonban az összehasonlító nyelvtudomány művelője, jól ismeri a magyar történeti nyelvtant, és így akaratlanul is becsúsznak művébe történeti szempontok is. Így pl. mikor a *-d* képzőt tárgyalja, akkor már történeti síkra tér át, hiszen a *-d* képző már régóta nem produktív képző (39). Hasonlóképpen helyesen, de történeti szempontból tárgyalja a tárgyas ragozás és a birtokos ragozás összefüggését (50). Történeti magyarázat a *felé* névutó magyarázata is, tehát, hogy az *az* 'oldal' jelentésű *fél* szó *-é* lativusraggal ellátott alakja (137). Ezek a kis nyelvtörténeti kiruccanások azonban korántsem vonnak le a munka értékéből, sőt csak növelik elevenségét, szemléletességét.

A könyv külső kiállítása izléses. Levegős, áttekinthető nyomású, betűi szépek. Külön ki kell emelnünk a gondos nyomást. Hozzá vagyunk szokva, hogy a külföldön megjelenő magyar szövegek tele vannak sajtóhibával, úgy, hogy néha a felismerhetetlenségig eltorzulnak. Ennek a könyvnek igen gazdag magyarnyelvű példaanyaga van, mégis gondos átnézés után is csak 25 sajtóhibára akadtam. Ez arra mutat, hogy a külföldi nyomda lelkiismeretesen dolgozott, és a korrigálás munkája is jó volt. Az alábbiakban felsorolom a sajtóhibákat: *mēgyek, mēgyék* h. (48), *-va -vá* h. (63), *foglálkozás* (95), *asztal* (126), *beszélmi* (146), *ellenőrnő* (153), *vágtatunk vágtattunk* h. (173), *próbabába* (185), *unokait* (188), *fidyelmzettőn* (202), *csattagott* (208), *közeltől* (215), *Peter* (216), *kereplést* (226), *Laszló* (232), *felszkdrt* (239), *repülőgép* (249), *vetetette* (253), *főügyész* (276), *madar*, *Erszébet* (308), *feketélet* (311), *apoló* (314), *kompetens* (326). Már a felsorolásból is látszik, hogy főként vesszőhibákról van szó, amelyek a legtöbb esetben nem okoznak értelmi zavart.

Befejezésül ismét hangsúlyozni akarom, hogy Sauvageot könyve komoly nyeresége a magyar nyelvről szóló tudományos irodalomnak. Kíváncsok, hogy a jövőben minden komoly nyelvtaníró kezébe vegye. Új eredményei, helyes megfigyelései pedig bizonyára néhány év alatt közkinccsé fognak válni.

Kálmán Bóla